

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41

Aralık 2015

December 2015

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

BOSNALI SÂBİT'İN EDHEM Ü HÜMÂ MESNEVİSİNDE SOSYAL HAYATA DAİR UNSURLAR THE SOCIAL FEATURES IN EDHEM U HUMA MASNAVI BY BOSNIAN SABIT

Mehmet AVÇIN*

Öz

Divan şiirinin sosyal hayatla olan ilgisi belki de bu edebiyatın en çok tartışılan hususiyetlerinin başında gelir. Divan şiiri ve şairi üzerinde Arap ve Fars kültürlerinin büyük etkilerinin olduğu açıktır. Bu şiir geleneği her ne kadar yabancı geleneklerden beslense de yerli ve içinden çıktığı topluma ve kültüre ait olan unsurları da ihmal etmemiştir. Tabii bu yerli kültüre ait etkinin gelenek içerisindeki bütün şairlerde aynı derecede ön planda olmadığı da muhakkaktır. Bazı şairler divanlarında sadece birkaç deyim ya da atasözüne yer verirken bazıları halk söyleyişlerden, günlük yaşamdan ve dilden, toplumsal inançlardan olabildiğince yararlanmışlardır. Mensubu bulunduğu topluma bu gelenek içerisinde en geniş yer veren şairlerin başında da on yedinci yüzyılın önemli şairlerinden ve birçok eseri bulunan Bosnalı Sâbit gelir. Divan şiirinin sosyal hayatla olan ilişkisini ortaya koyma adına yapılan çalışmalarda Bosnalı Sâbit'in divanı sıkça başvurulan bir kaynak konumundadır. Şairin divanı üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen Edhem ü Hümâ isimli mesnevisi üzerinde nerdeyse hiç durulmamıştır. Edhem ü Hümâ kaynaklarda şairin oluşturmak istediği hamsesinin ilk mesnevisi olarak belirtilir. Bu çalışmamızda Bosnalı Sâbit'in aşk konulu bir mesnevisi olan Edhem ü Hümâ üzerinden bu geleneğin sosyal hayatla olan ilişkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır ve bu ilişki ortaya konurken sadece dil hususiyetleri değil bunların yanında günlük yaşayışa ait çeşitli özelliklere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bosnalı Sâbit, Sosyal Hayat, Divan şiiri, 17. Yüzyıl, Mahallileşme.

Abstract

The classical Turkish literature is related with social life and that Arabian and Persian cultures influenced the classical Turkish poets and poems a lot. Although this convention of poem has been supported by foreign conventions it also includes elements of its own local culture and society. It is certain that this local cultural influence isn't the same for all the poets in this convention. Some poets has used some proverbs and idioms in their poems, but some poets have benefited from the public conversation, daily life, daily language and social believes. Bosnian Sabit is the most important a poet of the seventeenth century who used the elements of his own society in his poems and he has a lot of work of art. His poem is a great source used often for the works on the relationship between the classical literature and social life. Although there are lot of works about Bosnian Sabit's poems, nobody has worked on this masnavi called Edhem u Huma. It is the first masnavi of his hamse (the set of his five masnavi) that he wanted to write. This essay is about the relationship between this tradition and social life in Edhem u Huma, Sabit is masnavi on love furthermore the essay includes some language features and also some different points which belong to daily life.

Keywords: Bosnian Sabit, Social Life, Classical Turkish Literature, 17th. Century, To Become Localized.

Giriş

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinde sosyal, iktisadi, siyasi ve askeri alanlarda büyük değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Asrın başında en geniş sınırlarına ulaşan Osmanlı devleti sınırlarını asrın sonuna doğru sınırlarını geri çekmek zorunda kalmış, Avrupa ve dolayısıyla dünya siyasetindeki üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır.

Bu yüzyıl, sosyal çalkantıların ve huzursuzlukların arttığı bir yüzyıldır. Bunun sebebi ise, devlette görülen istikrarsızlıktır. İstikrarsızlığı da padişahların yeteri derecede yetişememeleri, sık sık padişah değişikliği, padişahların şehzade iken devlet adamlığı konusunda alması gereken tecrübeyi almaması da tetiklemiştir. Celali isyanları, yenicilerin siyasete müdahaleleri, devlet bürokrasisi içindeki güç çatışması, devleti kaosa sürüklemeye başlamıştır. Hem tarih kitapları hem de edebiyat tarihleri XVII. yüzyılı "kemâlden zevâle" geçiş sürecinin başlangıcı olarak nitelerler ve özellikle Kanunî'nin son zamanlarından itibaren birçok alanda kendisini gösteren çözülme sürecinin yavaş yavaş ilerlediğini belirtirler. (Demirel, 2009: 249)

Osmanlı devletinin bu asırda siyasi, iktisadi ve içtimai alandaki olumsuz görüntüsüne rağmen, Türk edebiyatının yükseliş ve gelişimini devam ettirdiği görülmektedir. Belli bir geleneğe tabii olan ve o geleneğin belirlediği kriterler ile oluşumunu ve gelişimini sağlayan klasik edebiyat, özellikle XVI. asırda tekamülünü tamamlayarak muhkem bir seviyeye ulaşmıştır. Bundan dolayı da bu asırdaki olumsuzluklardan fazla etkilenmeyip gelişimini devam ettirmiştir. Bunda temel etkenlerden biri de şüphesiz şiirin hayatın bir parçası sayılması olmuştur. Türk edebiyatının en parlak dönemlerinden biri olan bu asırda birçok şair

*Uzman Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, El-mek: mehmetavcin@hotmail.com

yetiştirilmiştir. (Şentürk, 2014: 414) Bu dönemde şairler geçen asırlara nazaran sosyal ve ekonomik konulara daha fazla eğilmişler, özellikle çevrelerinde olan hadiseleri gözlemleyerek bunları şiirde kullanmışlardır. Nef'î, Nev'î-zâde Atâ'î, Nâbî, Sâbit gibi şairlerin sosyal çevre ile çok fazla meşgul olmaları, bu dönem şiirinin genel karakterini de belirlemede etkili olmuştur. (Şentürk, 2014: 415)

XVI. yüzyıldan itibaren şiirde mükemmelliği yakalayan Divan şairleri, XVII. yüzyıldan itibaren kendilerine İranlı şairlerin yerine artık Fuzûlî, Bâkî, Nef'î gibi Türk şairlerini örnek alırlar. (Mazıoğlu, 1957: 2) Artık kendine has bir söyleyişin olduğu Divan şiirinde çeşitli edebi üslupların bu yüzyılda etkileri görülmeye başlar. Bu dönemde dört farklı edebi üslubun etkisi vardır: Klasik üslup, Sebk-i Hindî, Hikemî tarz ve Mahallileşme. Bu yüzyılda Sebk-i Hindî üslubu ve mahallileşme, farklılık arayışlarının sonucu olarak edebiyatımızda rağbet görür. (Kaplan, 2009: 211)

Sâbit'in Hayatı ve Eserleri

Kaynakların verdiği bilgilere göre asıl adı Ala'eddin'dir ve Bosna'nın Uziçe kasabasında doğmuştur. Safaî, onu bir paşa çocuğu olan şair Vuslatî Ali Bey (ö.1110/1700) ve Mahirî Abdullah Efendî'nin (ö.1122/1711) akrabası olarak gösterir. Divanında ve başvurduğumuz kaynaklarda kesin bir doğum tarihine tesadüf edemedik. Sâbit üzerinde değerli çalışmalarda Rypqa, doğum tarihinin 1060/1650'den önce olamayacağını tahmin eder. Sâbit, ilk bilgileri memleketinin sayılı bilginlerinden Müftü Halil Efendî'den aldıktan sonra, öğrenimini ilerletmek için İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra birçok farklı devlet kademesinde görev alan Sâbit 1712 yılında vefat etmiştir. Mezarı Maltepe'de meşhur Mesnevi şarihi Sarı Abdullah'ın ayak ucundadır. (Karacan, 1991: 9)

Sâbit'in en önemli eseri Divan'ıdır. 39 kaside, 6 gazel-i müzeyyel, 3 tahmis, 44 tarih, 355 gazel, 2 terci-bend, 45 kıt'a, 24 rubaî, 182 müfred ve 5 lügazdan oluşan Divan'ı Turgut Karacan tarafından yayınlanmıştır. (Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan, Sivas 1991) Dere-nâme, Berber-nâme, Zafer-nâme, Amrû'l-leys ve Edhem ü Hümâ isimli eserleri mesnevi biçimindedir. Ayrıca III. Ahmed'e sunduğu Hadîs-i Erba'în Tercüme ve Tefsiri vardır.

Sâbit'in Edebî Kişiliği ve Mahallileşme Akımı

XVII. yüzyılın ikinci yarısı, yani Sâbit'in yaşadığı devir, Nâbî (1642-1712) şiirinin rağbet gördüğü ve yüzlerce şairin yetiştiği bir devirdir. Sâbit, bu şair bolluğu içerisinde kendini göstererek devrinin önemli bir şairi olmuştur. Nâbî ile aralarında bir yakınlık olmasına ve onun birçok gazeline nazire söylemesine karşın etkisi altında kalmamış, halk deyimlerine ve atasözleriyle Türkçe kelimelere ve mahalli terimlere yönelmiş, taklitten kaçınarak yeni mazmunlar aramış, günlük konuşma dilinin hususiyetlerini, başkalarında görülmedik bir biçimde şiire sokarak kendine özgü bir tarz meydana getirmiştir. Sâbit, bu tarz söyleyişi ile Divan şiirini somut bir hale getirmiş onun sözlüğünü yenilemiştir. (Karacan, 1991: 2)

Atasözleri, deyimler ve Türkçe'nin kıvrak ifadelerinden çokça yararlanan Sâbit, sürekli taklitçilikten kaçınmış ve kendine has bir üslubun temsilcisi olmuştur. Zaman zaman çok nadir görülen ifade ve buluşlara karşılık, bazen çok basit sözler ve garip tabirleri kullanmaktan da çekinmemiş, bu yüzden şiirleri kendine has garip bir tarza bürünmüştür. Bazıları onu eski şiirde yeni bir dil kullanarak millî üslubu oluşturan ilk şairlerden sayarlar. Yerli ve tamamen orijinal olan Dere-nâme ve Berber-nâme gibi biraz da alışılmadık ve müstehcen konularda kendine has üslubuyla kaleme aldığı mesnevileriyle kendisinden sonra gelen Enderunlu Fâzıl ve Enderunlu Vâsıf gibi şairlere öncülük etmiştir. (Şentürk, 2014: 449)

Sâbit, XVII. yüzyılda Nâbî'den sonra çağdaşları arasında en fazla şöhret kazanmış orijinal bir şair olarak görülür. Klasik edebiyatın bütün özelliklerini şiirlerinde toplamış, atasözü, deyimler ve söz oyunlarında gösterdiği maharetle devrinin diğer şairlerinden ayrılmış, kendi vadisinde tek isim olmuştur. Taklitten kaçınarak yerli hayata yönelmiş, mazmunlarını bu hayatın muhtelif safhaları üzerine kurmuştur. Şiire getirdiği yeni tarz ve alışılmamış tabir ve mefhumlarla bir şahsiyet ve hususiyet göstermiştir. (Karacan, 1991: 10)

Sâbit'in ölümünden yarım yüz yıl sonra Şeyh Galip (1757-1799) Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinin Mebahis-i Diger başlıklı kısmında eski Osmanlı şairlerinin özlemine çekenlerin, mecmuacık elde, dükkanda, sokakta ve her yerde, hayranlıkla başlarını sallayarak:

Başın salarak ta'acübâne

Dir ki koca Sâbit-i yegâne

dediklerini söylemekte ve Sâbit'in haklı bir şöhrete eriştiğini belirtmektedir.

Mahallî / Yerli tarz olarak isimlendirilebilecek bir diğer şiir tarzı, şiirde yerli ve mahallî unsurlara fazlaca yer verme anlayışıdır. Bu dönemde gittikçe yaygınlaşmaya başlayan sade dil ve mahallî ifadeleri kullanma, yerli konu arayışı daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan mahallileşme üslubuna da kaynaklık etmiştir. Nev'î-zâde Atâ'î ve Sâbit gerek yerli konu ve malzeme tercihleri bakımından gerekse dil ve söyleyişteki tasarrufları yönünden bu üslubun temsilcileri sayılmaktadır. (Şentürk, 2014: 422)

Eğer XIII. yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe ile ilgili görüşleri bir kenara bırakılırsa, XV. yüzyılda Aydınlı Visalî ile başlayan ve XVI. yüzyılda Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî ile devam eden

ve genel anlamda bir dil hareketi olarak kabul edilen Türkî-i Basit bizce Türk edebiyatındaki “Mahallileşme” hareketlerinin önemli adımlarından biridir. Dilde sade bir Türkçe söyleyişi esas alan Türkî-i Basit hareketi, daha sonraki dönemlerde kimlik değiştirerek şiirde yerli ve mahalli unsurlara fazlaca yer verme anlayışı çerçevesinde şekillenen “Mahallileşme” hareketine dönüşmüştür. Özellikle XVI. yüzyılda Bâkî'nin şiirlerinde görülen İstanbul Türkçesi ve mahallî unsurlar, Taşlıcalı Yahya'nın mesnevilerinde işlenen konular ve kahramanlar bu tarz söyleyişin en dikkat çekici örneklerindedir. Bu süreç XVII. yüzyılda Nev'î-zâde Atâî ve Sabit gibi şairlerin özellikle mesnevilerinde gerek yerli konuların işlenmesi ve yerli malzeme tercihleri bakımından, gerekse kullandıkları dil ve söyleyişteki tasarrufları sayesinde daha rasyonel bir karakter kazanmıştır. Mahallileşme hareketinin belli başlı özellikleri olarak şunlar söylenebilir:

1. Atasözü ve deyimlerin kullanılması.
2. Halk tabirleri ve mahalli söyleyişlerin şiire girmesi.
3. Günlük ve sıradan olayların şiirin konusu haline gelmesi.
4. Özellikle mesnevi konu ve kahramanlarının mahalli çevreden alınması. (Demirel, 2009: 262)

Mahallî üslup, dönemin sonunda Sâbit, tarafından da benimsenmiş ve başarıyla temsil edilmiştir. Tezkire yazarlarının da belirttiği gibi Sâbit, Atâyî'nin izinde devam etmiştir. Eserlerinde Atâyî gibi yerli konuları, mahalle tasvirlerini ve halk yaşantısını işlemiştir. Şiirlerinde bazen hikemî üsluba rastlansa da, yeni mazmunlar kullanma ve mahallî hayatı aksettirme çabası bakımından, Nâbî'den farklı bir yöne sahiptir. Şiir diline, bu döneme kadar girmemiş pek çok mahalli ifadeyi, sokak argosunu ve mahallî söyleyişleri taşıyan Sâbit, şiir dilini soyut olmaktan çıkararak güncel ve somut kelimelerle yerli ve millî bir dil anlayışını temsil etmiştir. (Şentürk, 2014: 423)

Edhem ü Hümâ'nın Konusu

Türk Edebiyatı'nda en meşhur Edhem ü Hümâ Sâbit'e aittir. Sâbit, II. Mustafa zamanında yazmaya başladığı eseri III. Ahmed zamanında tekrar ele almış ancak bitirememiştir. (Balkaya, 2001: 103) Sâbit'in Edhem ü Hümâ mesnevisi yarım kalmış romantik bir aşk hikayesidir. Eser yarım kaldığı için hakkında yazılanlar ve söylenenler, eserin mevcut bölümleriyle ilgili olmakta ve hatta bazen konusu bile meşhur mutasavvıf Şeyh İbrahim Edhem ile karıştırılmaktadır. Berbernâme ve Derenâme gibi devrin sosyal yapısıyla ilgili mesnevilerinde aşırı bir taşkınlık gösteren Sâbit, Edhem ü Hümâ'da daha ağırbaşlı bir kalemin sahibidir. Bu da bize Edhem ü Hümâ mesnevisinin ciddi ve samimi bir duyguyla kaleme alındığını gösteriyor. Bu bakımdan Sâbit'in geleneğe bağlı kalarak yazdığı mesnevi olarak Edhem ü Hümâ'yı görmemiz mümkündür.

Edhem ü Hümâ, İran etkisinde taklit ya da tercüme bir eser değildir. Eskileri tekrardan devamlı kaçan Sâbit, bunu Edhem ü Hümâ mesnevisini yazarken de yapmış, kendine özgü bir eser meydana getirmiştir. (Karacan, 1990: 9)

Edhem ü Hümâ, eğer tamamlansaydı, kuşkusuz Sâbit'in kendi malı güzel bir aşk hikayesi olurdu. Hatta İbrahim Edhem'in hayatıyla ilgili tasavvufî bir eser olmadığı da anlaşılırdı. Çünkü Sâbit, bildiğimiz ve araştırmalarımız sırasında gördüğümüz kadarıyla eserlerinde tasavvufa meyletmemiş, bazen zühd ve takva ehliyle alay etmiştir. Nitekim, hikayenin gidişatı da tasavvufî yönde bir eser olmadığını göstermektedir.

Yapı bakımından Edhem ü Hümâ, Sâbit'in mesnevilerinin hiçbirine benzemez. Mesnevilerinin başlangıç kısımlarında görülmeyen dinî manzumeler, Edhem ü Hümâ'da alışılmışın dışında enteresan hikayelerle karşımıza çıkar. Ayrıca konular, çoğu mesnevîde görülmedik bir biçimde uzun tutulmuştur. “Çehar yar-ı güzîn” için düzenlenen manzumeleri arasında konu ile ilgili küçük didaktik ve nasihat dolu hikayelerin yerleştirilmesi, pek önemli olmasa da Sâbit'e ait bir özellik olarak görülür. Gerçekten, eserde dinî manzumelerin kapladığı yer, asıl konudan çok fazladır. (Karacan, 1990: 10)

Edhem ü Hümâ, giriş mahiyetindeki yetmiş beş beyitlik bir manzumeden sonra, Münâcât, An faslı-ı Der-beyân-ı Na't-ı Şerif, Der-zikr-i Mî'râc-ı Sirâc, Der-zikr-i Çar-erkân, Der-zikr-i Ömer, Der-zikr-i Osman, Der-sitâyîş-i Ali, Der- sitâyîş-i Sultan Mustafa, Der-medh-i Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Makale Der-sitâyîş-i Sultan Ahmed Han, Sebeb-i Nazm, Şürû'-ı Dasitân, Sıfat-ı Şebü Nâlid-i Edhem Ez-firak-ı Hümâ bölümlerini ihtiva eder. Ancak eserin en önemli yerlerini Sebeb-i Nazm ile Şürû'-ı Dasitân bölümleri oluşturur. (Karacan, 1990: 19)

Eserin konusuna kısaca bakacak olursak: Belh şehrinde Edhem adında çok güzel bir genç vardır. Güzellik padişahu iken, terk-i dünya etmiş kendisini dervişliğe adanmış ve bir şeyhin müridi olmuştur. Başkalarına muhtaç olmamak için gündüzleri sırtında su tulumu ile sakalık yapmakta, geceleri ise mezarlıkta bir mağarada sabahlara kadar Allah'a ibadet etmektedir. Mağarası üçler makamı gibidir. Misafiri eksik olmaz, yolda zavallı ve garip birini bulsa mağarasına getirir, yedirip içirir.

Edhem'e candan hizmet eden, Hakim İsa isminde bir arkadaşı vardır. Hakim İsa, ayak berberliği yapmaktadır. Hastaları tedavi etmekte gerekirse kan almaktadır. Hakim İsa, mesleğini Edhem'den gizlemektedir. O da gündüzleri mesleğini icra etmekte, geceyi Edhem'le geçirmektedir. Edhem'in su tulumunu doldurduğu yer şahın sarayına yakındır. Bir gün bu çeşmeden su doldururken şahın sarayında

pencerede çok güzel bir kız görür. Edhem, kızı görür görmez aşık olur ve kendinden geçer, olduğu yere yığılır. Herkes başına toplanır ve her kafadan bir ses çıkar. Edhem'in bulunduğu yere yıkılması ve kendini kaybetmesi haberi Hakim İsa'ya ulaşır. İsa, derhal gelir Edhem'i ayıltır ve mağaraya taşır. Edhem, derdini İsa'ya anlatır. İsa, gördüğü kızın padişahın kızı Hümâ olduğunu ve onu unutması gerektiğini söyler. Ona erişmenin imkanı yoktur. Edhem bunu duyunca daha da üzülür. İstirap ve üzüntüden iyice solar. Bu durum karşısında İsa, Allah'a dua eder ve duası kabul olur. Edhem, eski işine yeniden döner ancak sabahlara kadar yine sıkıntı çekmektedir. Eserin bundan sonraki kısmı tamamlanmamıştır.

Edhem ü Hümâ'da Sosyal Hayat

Sosyal hayat, Anadolu İslam kültür ve medeniyetinin ne kadar incelikli ve üstün olduğunun en somut yansımalarıyla ortaya koyan bir bağlamdır. Anadolu insanının karakteristik özelliklerini, değerlerini ve kurumlarla etkileşimlerini bütün nüansları ile sosyal hayat başlığı altında incelemek mümkündür. Biz burada bu alanı daha özele indirgeyerek Divan şiirinin önemli bir şairinin eseri (Edhem ü Hümâ) bağlamında sosyal hayat bakmaya çalışacağız.

Tüm sanatçılar ve sanat eserlerinde olduğu gibi, şairin ve şiirin de başlı başına kolektif bir şuuru ya da maşerî duyuşu içinde taşıyan sosyal hayatla olan bu münasebeti hiç şüphesiz ki Osmanlı divan şiiri metinleri için de geçerlidir. Nitekim Osmanlı sosyal hayatının ve düzeninin bir uzantısı veya edebî mahsulü kabul edebileceğimiz bu şiir anlayışı; o sistemin ve kültür dünyasının ortadan kalkmasıyla birlikte yerini var olan hayatın gerçeklerine bırakmış; ancak kültürlerin devamlılığı esnasından hareketle, şiirlerde ya da değişik sanat eserlerinde farklı tezahürlerle yaşamaya devam etmektedir. (Özkan, 2007: 5)

Divan edebiyatının, çoğu araştırmacı ve yorumcular tarafından ihmal edilen güçlü yanlarından birisi de onun sosyal konular ve günlük hayatla olan ilişkisidir. Altı asır kesintisiz devam etmiş bu edebiyatın yaşandığı devri, muhiti ve cemiyeti nasıl kuvvetle aksettirdiğini görmek yerine, nedense hemen daima hayal dünyasına dikkat edilmiş; realiteye münasebeti çok zaman gözden kaçırılmıştır. Oysa bu şiire alışılmışın dışında bir açıdan bakıldığında, büyük bir devlet ve medeniyetin kültür tarihini ve sosyal hayatını öğrenmek için başvuracağımız önemli kaynaklardan biri olduğu görülecektir. (Aylar, 1995: 10)

Daha öncede belirtildiği gibi Divan şiirinde sosyal hayata dair izleri gösterme adına yapılan çalışmalarda veya Divan şiirinde deyim ve atasözlerinin tespiti adına yapılan çalışmalarda Bosnalı Sâbit'in eserleri vazgeçilmez konumdadır. Çünkü eserleri yerli unsurlar açısından oldukça zengindir. Sâbit, döneminin sosyal hayatını eserlerine yansıtmaktan çekinmemiştir. Bu konuda Ağâh Sırrı Levend, Sâbit ile ilgili şöyle demektedir: Sâbit'in Ramazaniye'sini okuyun, elde tesbih cami cami dolaşan sofuları, çatık kaşlı tiryakileri, iftar tabaklarıyla bezenmiş sofraları, geceleri sahura dek süren sohbetleri, minareler arasına kurulan mahyaları, mani söyleyen bekçileri ile, o devrin dinî hayatını siz de yaşamış olursunuz. (Levend, 2008: 53)

Onun şiirlerinde devlet yönetiminden toplumsal eleştiriye, âdet, gelenek ve göreneklerden halk inanışlarına, yeme içmeden eğlenceye, hastalıklar ve tedavi yöntemlerinden giyim kuşam ile günlük hayatta kullanılan eşyalara kadar birçok konuyu görmek mümkündür. (Kaplân, 2009: 214)

Bu çalışmamızda Edhem ü Hümâ'nın Turgut Karacan tarafından yapılan 1003 beyitlik çalışması temel alınacak ve sosyal hayatı yansıtan bu unsurlar da çeşitli başlıklar altında örnek beyitlerle incelenecektir. Bu unsurlara bakacak olursak:

1. Çeşitli İnanış ve Uygulamalar

Eski dönemlerde özellikle Batıda Engizisyon mahkemelerince dini cezalarda uygulanan bir yöntem olarak ağza eritilmiş kurşun akıtılmıştır. (Aydoğdu, 2005: 523) Beyitte ise haram lokma karşısında şebnem bu yola başvuracağı söylenmiştir. Ağza kurşun akıtmayı kötülükleri ve nazarı engelleme amaçlı halk inanışı olan kurşun dökme ile karıştırmamak gerekir. Beyitte de bu anlam söz konusu değildir.

Gonca açsa harâm lokmaya fem

Agzına kurşun akıdur şebnem B.58

Alttaki beyitte geçen "lâle" ifadesi de sosyal yaşam açısından dikkate değer bir kullanımdır. Buradaki lale tabiri, bitki anlamında değildir. Eski dönemlerde esirlerin boynuna geçirilen açılıp kapanır halkalara da lale tabir olunur. (Pala, 1998: 252)

Şişe zarf olsa bâde-i âla

Geçürirdi boğazına lâle B.60

Yine eski dönemlerde esirler ayaklarına prangalar vurulup zincirle bağlanırlardı. Bu uygulama da değişik tasavvurlara konu olmuştur.

Çekdiri-i hevesde münkadayım

Nefs-i mücrimle bir **parankadayım** B.78

Sosyal hayatın en önemli yönlerinden birisi de dindir. Bu bağlamda öncelikle zekattan bahsedilmiştir. Zekat İslam'ın beş şartından biri olup, malî ibadetlerdendir. Beyitte geçen bir diğer sosyal

unsur ise "ıskat"tır. Bu, ölen bir adamın hayatında eda edemediği oruç ve namazın kefareti, yani günahların ıskatı için yapılan devrdir. (Onay, 1992: 221)

Virmemişken **zekât**dan kırât

Öli borcu gibi ider ıskat B.90

Kur'an-ı Kerim'de Maide suresinin otuz sekizinci ayeti şu şekildedir: "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." Bu beyitte de hırsızın elinin kesilmesi hatırlatılmaktadır.

Düzd-i tarrâra dereyi basdı

Halkdan **sârikun elin kesdi** B.359

Aşağıdaki beyitlerde ise yine İslamî gelenekle alakalı olarak, hutbe okumak ve hatim kavramlarına yer verilmiştir. Hutbe, İslam devletlerinde iktidar alametidir ve İslam ülkelerinde bir hükümdarın yönetimi devraldığı anda yaptığı ilk işlerdendir. (Özkan, 2007: 38) Hatim ise Kuran-ı Kerimle ilgilidir ve okunup bitirilmesi anlamındadır.

Gûşuma öyle bir sadâ dokınur

Dört bin yerde **hutbesi okınur** B.372

İki rekat edâ kılup her şâm

Her birinde **iderdi hatm-i temâm** B.428

Kalenderiler, Abdâllar ve eski Bektaşilerde saç, kaş, sakal ve bıyıkların usturayla kökten tıraş edilmesi adeti vardır buna da çar darp veya çehar darp denir. (Uludağ, 2008: 93) Yine beyitte geçen "çar tekbir" ise dört tekbir demektir ve cenaze namazında alınan tekbirlerdir ayrıca ölmeden evvel ölmekten kinayedir.

Oldı **çar darb-ı pür mâya**

Çâr tekbir-i terk-i dünyaya B.436

İslami kültüre göre yapılan iyilikler ve verilen sadakalar gizli bir şekilde yerine getirilmelidir. Hz. Peygamberin "sağ elin verdiği sol el bilmemeli" mealindeki hadis-i şerifi bu beyandadır.

Birini setr ile idüp a'tâ

Birini cehr ile iderdi fedâ B.466

Osmanlı toplum hayatının eski dönmelerdeki vazgeçilmez merkezlerinden birisi tekkelerdir. Tekke, tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yerdir. Divan edebiyatında tekkeler halka açık yerler olarak ele alınmıştır. (Pala, 1998: 104) Tekkelerin ayrılmaz hususiyetlerinden birisi de orada okunan ilahilerdir, beyitte de bu hususiyet hatırlatılmıştır.

Sahn-ı meyhânede melahiler

Sâha-i tekyede ilâhiler B.640

Erbaine girmek veya çile çekmek; nefsi ezmek, bencilliği kırmak için müritlerin kırk gün halvete çekilmeleri ve bu süre içinde zorunlu olmadıkça bir şey yememeleri, konuşmamaları, uyumamaları, sürekli olarak zikir ve tefekkürle meşgul olmalarıdır. Bu süreyi başarıyla tamamlayan erbain ve çile çıkarmış olur. (Uludağ, 2008: 125)

Kaleme gelmez idi tâze nikât

Erba'ine kapanmış idi devât B.683

Göz değmesi divan şiirinde nazar değmek, isâbet-i ayn, isâbet-i nazar şekillerinde adlandırılan bir afettir. Bazı insanların bilhassa gök gözlü olanların nazarları değdiği muhakkaktır ve sebeplerinin rûhî olduğuna inanılır. (Özkan, 2007: 405)

Çok görüp 'âkıbet bu zevki sipihr

Göz deydürdi sitâre-i bî-mihr B.795

Rüya, insanın uyurken zihninde oluşan görüntüler ve olaylardır. Eskiden beri, görülen her rüyanın anlam taşıdığına inanılmış ve rüyalar "muabbir" denilen rüya tabirciliği yapan kişilerce yorumlatılmıştır. Bu beyitte de rüya tabirleriyle alakalı olarak korkulu rüya görmenin hayırlı olduğu tabir edilmiştir.

Vâkı'an neyse söyle kılma hazer

Korhulı düş hayırlıdır dirler B.882

2. Günlük Hayatla İlgili Bazı Âdetler, Alışkanlıklar, Uygulamalar ve Davranış Şekilleri

Çevgan, ucu eğri bir çeşit sopaya verilen isimdir. Eskiden bu sopayla meydanda top oynanır ve at üzerinde cirit oyunu oynayanlar bu sopayı kullanırmış ve bugün hemen bütün dünyada yayılmış olan polo oyununun menşei olduğu kaydedilmiştir. Çevgan oyununda esas olan unsurlar at, top ve çevgandır amaç ise takım oyuncularının ellerindeki sopalarla veya çevganlarla sürdürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. (Özkan, 2007: 509)

Tob u çevgân kâf ü nûnundan

Geldi meydâna bu revâk-ı hasen B.15

Kalafatlama, geminin kaplama tahtaları arasını üstüpe ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işidir. Ayrıca kalafatlamanın mecaz olarak tamir etme anlamı da vardır. Yine sonraki beyitlerde gelen imaret, termim ve çivi kakmak ifadeleri de onarım anlamı veren ifadelerdir.

Her gice müft ü **zift** olup kır

Kalafatlar re'is-i tedbîri B.20

Ne **'imâret** gerek ne hod **termîm**

Eskimek bilmiyor bu kâr-ı kadîm B.25

Bir **çivi kakmak** istemez ammâ

İhtiyât üzredür nücûm-ı semâ B.26

Eski dönemlerde mücevherler pamuk içerisinde saklanırmış. İnci yahut elmas gibi kıymetli mücevherler de pamuk içinde hıfz olunur. Çünkü bunların çizilmeleri, bozulmaları veya oturtulan madenin tagayyüre uğraması ihtimali vardır. (Onay, 1992: 326)

N'ola olsa nigâh-bânı sehâb

Penbe içinde saklanur dür-i nâb B.177

Bayrak ve sancak genel manada hakimiyeti, bağımsızlığı ve aidiyeti temsil eder. Tüm kültürlerde geçerli olan bu anlam, Türk kültürü için de söz konusudur.

Asdı çarh-ı feleklere **sancak**

Ehl-i İslâma gösterüp **bayrak** B.605

Rüzgar türlerinden olan lodos, güneyden eser. Bu rüzgar sıcaklığın artacağına ve yağış meydana geleceğine işaretler, ardından genellikle poyraz eser. Poyraz ise kuzeydoğudan eser. Bu eser estiğinde ayaz olur ve sıcaklık düşer. Bad-ı semum ise günümüzde sam yeli olarak bilinir, güneyden esen sıcak bir rüzgardır.

Kiblede dökdi feyz-i Rabbânî

Geldi bâgun **lodosla** nişanı B.634

Gördi şeh-dâne sünbül-i çemeni

Açdı **poyraza** goncalar deheni B.635

Şehre âteş düşürdi **bâd-ı semûm**

Taşraya kaçdı merdüm-i mahmûm B.647

Yas tutmak, ölen kişinin ardından onu kaybetmenin verdiği üzüntüyle bazı davranışlar sergilemektir ya da değerli bir insanın kaybedildiğini söz, davranış ve bazı sembollerle ortaya koymaktır. Dünya üzerindeki birçok din ve toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yas tutanlar veya matem tutanlar için ana renk siyahtır. (Özkan, 2007: 365)

Mâtem-i hüsn için o hat-ı siyâh

Kara giymişdi hem-çu Beytu'l-lah B.751

Mum donanması eski dönemlerde genellikle geceleri askeri amaçlı olarak kullanılmış bir ateş ve ışık şenliğidir. İstanbul'un fethi esnasında da bu yönetime başvurulmuştur.

Şerer-i âh-ı şu'le-pirâsı

İtdi gar içre **mum donanması** B.885

3. Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

Sağlıkla ilgili kavram ve unsurlar da sosyal hayatın önemli unsurlarındandır. Sağlıkla ilgili olarak çeşitli hastalık isimleri, bu hastalıkların belirtileri, özellikleri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Öncelikle frengi hastalığından bahsedilmiş, kaşıntı gibi belirtilerinin olduğu ifade edilmiştir.

Kimi tiryâkî kimi bengî olur

Kaşınursa biri **firengi** olur B.121

Yar, ağız suyu ya da tükürük anlamlarına gelir. Eskiden bazı kimselerin ağız suyunun yani tükürüğünün kimi cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılır ve tükürüğü el ile yaraya sürmek şeklinde tedaviler uygulanırdı. (Özkan, 2007: 439)

Leb-i tiryâk-kârının **yârı**

Tu deyince ey' tdi bîmârı B.331

Eski tıpta insan bedenini oluşturan dört ana maddeden söz edilir. Bunların her biri halt'tır, yani karışım, ya da "bileşen". Dördüne birden ise ahlat-ı erbaa denir. Dördü sırasıyla kan, balgam, sarı safra ve kara safra (dalak)'tır. (Erdemir, 1989: 24) Beyitte de bu bileşenlerden olan safranın istifrası yani kusma yoluyla vücuttan atılması anlatılmıştır.

Seyl-i meydân bulandı meşreb-i bâğ

Halt-ı safrâyı itdi istifrâg B.637

Merhem, deriye veya yaraya sürülerek kullanılan ilaçların genel adıdır. Ancak şairler bu kelimeyi bazen bütün ilaçları ifade edecek biçimde kullanmışlardır. Zımad ise merhemle yaraya sarılan sargı, bez anlamlarına gelmektedir.

Şöyle bir yara yedi kim Edhem
Ne **zımâd** ide çâre ne **merhem** B.833

Eski dönemlerdeki hastalık teşhislerinden biri de kan tutması diğer ismi ile "imtila"dır. Yalnız bu hastalığı kandan kormak anlamında olan "hemofobi" ile karıştırmamak gerekir. İmtıla, vücudun herhangi bir bölgesinde kan toplanması, kan birikmesi demektir. (Özkan, 2007: 534) İmtılanın tedavisi ise o dönemler için kan almaktır. Kan alma ya da şiirlerdeki kullanımıyla hacamat eskiden yaygın olarak kullanılan bir tedavi yöntemi idi. (Özkan, 2007: 559)

Fenn-i tıbbî kimi idüp bürhân
Didiler derdmendi **tutmuş kan** B.852
Hastadan bu mahalde **kan alınur**
Kan alınmazsa sonra can alınur B.853

Nabız kelimesi atar damarlarda, özellikle de bilek damarlarında hissedilen kan basıncının tesirini ifade eder. Tabipler hastaları önce bilek damarlarındaki nabza bakarak muayene etmeye başlarlar, buradan hareketle hastanın mizacını tespitte çalışırlarmış. (Özkan, 2007: 561)

Nabzını yoklayup kiyâsetle
Anladı derdini firâsetle B. 865
Yokladı nabz-ı hastayı hâzık
Çâre buldı hevâsına lâyıık B.977

Eskiden yaraları işletmek için -şimdiki yağı alınmış pamuktan mamul gaz bezine- pamuk veya keten, daha iyisi tiftik elyafından yapılmış fitil korlarmış. Bu lifler yaranın üstüne topluca konur ve hafifçe ileri itilerek üstü bir sargı ile sarılırmış. (Onay, 1992: 434)

Ka'beyi bulmağa delil ister
Yara zahma göre **fitil** ister B.880

Perhiz etmek ya da perhiz yapmak, bir şeyden kaçınmak ve uzak durmak anlamına gelir. Tıbbî bir terim olarak ise, diyet ve rejim kelimeleriyle de bilinen perhiz; sağlığı korumak, düzeltmek maksadıyla uygulanan beslenme düzenine denir. (Özkan, 2007: 563)

N'ışlesün bir peresk-i edviye-bîz
Haste-i hâ'in **eylemez perhîz** B.98

4. Alış-veriş, Ticaretle İlgili Unsurlar

Tımar, Osmanlı devletinin toprak idaresi ve vergi sisteminde kullandığı bir sistemdir. Tımar beratı ise tımar tevcihi münasebetiyle verilen berat hakkında kullanılan bir tabirdir. Tımar, seferlere atlı olarak iştirak edenlerle diğer bir takım hizmet sahiplerine verilirdi. (Pakalın, 1983: 507)

Gülün idüp **berâtını** der-dest
Gonca **tımârın** eyledi serbest B.31

Alış verişlerde satılan malın ağırlığını ölçmek için kullanılan alet olan teraziye de eserde yer verildiğini görürüz.

N'ola tartılsa anda ol zer-i nâb
İki altın **terâzûsıydı** rikâb B.240

Osmanlı devleti döneminde çeşitli madeni paralar kullanılmıştır. Bunlardan sikke, kıymeti devletin resmi damgasıyla teminat altına alınan para yerinde kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, 1983: 214) Dinar ise altın paralara Araplar tarafından verilen isimdir. Osmanlı'da ise II. Mustafa zamanında bastırılan altın paralara da dinar denir. Dirhem, Arap para sisteminde kullanılmış sonra da Osmanlılara geçmiş bir tabirdir. (Pakalın, 1983: 453)

Dört bin **sikke** bezl idüp fi'llah
Mermer-i cûda sikke kazdı o şâh B.403
Dest-i cûd ü keremle bin **dînâr**
Hâk-i pâ-yı resule itdi nisâr B.406
Olsa ger çâr **dirheme** mâlik
Mekrûmet râhına olup sâlik B.465

Eski dönemlerde Osmanlıda Ahilik ve yiğitbaşılık gibi esnafı denetleyen ve onlara ait nizamları kontrol eden müesseseler vardır. Gerekli görülen hallerde esnafın işyerinin mühürlendiği de vakidir.

Mührlenmiş dükân gibi mebhût
Urmuş idüm dehâna mühr-i sükût B.697

5. Devlet İdaresinde Görevli Şahıslar ve Diğer Meslekler

Kuşçubaşı, saraylarda doğan ve atmaca gibi avcı kuşlara bakmakla görevli memurdur. Sofanın ise evin bir bölümü anlamı olduğu gibi bahçelerde çiçeklerin toplu olarak bulundurulduğu az irtifada toprak

yükseltiye de sofa denmiştir. Aşağıdaki beyitte de sofa bu anlamda kullanılmıştır, sofa bekçisi ise burayı koruyan, gözetleyen anlamındadır.

Bağçede **sofa bekçisidir** gül
Bağda **kuşçı başıdır** bülbül B.30

Sosyal yaşamın ayrılmaz unsurlarından birisi de meslek ve sanat dallarıdır. Sâbit de eserini oluştururken toplum içerisindeki birçok meslek dalını ve sanatı anmaktan geri kalmamıştır. Bu mesleklere bakacak olursak; şikarcı (avcı), Şeyhülislam (Osmanlıdaki en yüksek dini otorite), neyzen (ney üfleyen), canbaz (ip üzerinde çeşitli gösteriler yapan sanatkar), güreşçi, arka sakalığı (sırtında su taşıyan kişi), ayak berberi, dellâl (bir şeyin satılacağını veya bir duyuruyu çarşı ve pazar yerlerinde yüksek sesle duyuran kişi), remmâl (falcı).

Ne mübezzir ne iddihârcıdır
Oturakçı gibi **şikârcıdır** B.39
Hâce-i pâdişâh-ı mihr-gulâm
Şeyhü'l-islâm-ı Bu-Hanîfe makâm B.537
Râst tutdun makâm-ı insâfı
Neyzen-âsâ üfürmedin lafı B.566
Kâtı yüksekde eyledün pervâz
Yukarı ipde oynadı **cânbâz** B.572
Girdi iki **güreşçi** meydâna
Mâr ü gülbün sarıldı hasmâne B.614
Keçesin sudan itmege ihrâc
Arka sakalığında buldı 'ilâc B.762
Bir **ayak berberi** kıyâfet ile
Halkı adlar yürürdi san'at ile B.787
Âdemün başına gelse bir hâl
Kimi **dellâl** olur kimi **remmâl** B.841

6. Giyim-Kuşam ve Kumaşlar

Muhib, tarikatı ve tarikat ehlini sevenler hakkında kullanılan bir tabiridir. Bektaşî ve Mevlevilikte de kullanılan bir tabirdir. Bu tarikat ehlinin kullandığı külaha ise muhib külâhı denmiştir.

Tekye-i 'ışkına olup çaker
Her şukûfe **muhib külâhı** giyer B.28

Örf, şeyhülislamlarla kazaskerlerin ve İstanbul kadısının resmi günlerde giydikleri büyük kavuğun adıdır. (Pakalın, 1983: 746)

Buk'a-i himmetinde oldı mu'îd
Ne 'aceb **örf** giyse verd-i sefid B.29

Halkın günlük yaşamındaki giyiminde kullandıkları çeşitli kumaşlar söz konusudur. Sâbit'in bu konudaki kullandığı örneklere bakacak olursak: kadife, pullu hilat-ı şahî, keçe gibi kumaş çeşitlerine yer verilmiştir. Kıyafet olarak da: serpuş (bir çeşit başlık) ve kürkten bahsedilmiştir. Verilen bu örnekler dönemin giyim kuşamı hakkında bilgi edinmek açısından önemlidir.

Lâlenün de virüp vazifesini
Yeniler her sene **katifesini** B.32
Ber-ser idüp selâmi-i mâhı
Giydi bir **pullu hil'at-ı şahî** B.206
Keçesin sudan itmege ihrâc
Arka sakalığında buldı 'ilâc B.762
Setr-i ahvâl için o sâhib-i hûş
Eylemişdi tıraşı bir **ser-puş** B.790
Yüzini sakladı gazâle-i mihr
Kürkini ters giydi şîr-i sipihr B.995

7. Günlük Hayatta Kullanılan Eşya, Araç - Gereç ve Müzik Aletleri

Sâbit, bu kısımda öncelikle eski dönemlerde evlerde kullanılan minderlerden bahsetmiştir. Minder, üzerine oturulmak ve yatağa yayılmak için ot, pamuk ve yün doldurulan kalın şilte adıdır. Kullanılış şekline göre köşe, erkan, rahle, araba, kayık minderi nev'ileri vardır. (Pakalın, 1983: 536)

Her gice bir gül-i ter üstünde
Zevk ider böyle **minder** üstünde B.37

Aden, Yemen'in güneyinde Umman denizi sahilinde yer alan bir şehirdir. Bu şehirde denizden çıkarılan incilerin büyüklüğü meşhurdur. (Onay, 1992: 135)

N'ola çeşmi dökerse **dürr-i 'Aden**

Çıkdı bir öyle bahr-ı ihsândan B.277

Kûs, Türkçede telaffuzu umumiyetle kôs şeklindedir. Türk musikisinde bir vurma aletidir. Askeri musikide, Mehterhâne-i Hâkanide kullanılmıştır. Çalan sanatkâra ise kûsî, kûszen Türkçede ise kôsçü denmiştir. Çifttir. İki elde tutulan eşit büyüklükte tokmakla usul vurulur. Bakır üzerine deve derisi geçirilmiştir. Yarım yumurta şekline benzer ve en üst kısmı, en geniş yeridir. (Öztuna, 2000: 209)

Mütenebbileri o sindürdi

Çalınan **kûs**-ı kizbi dindürdi B.321

Kandilin aslı Arapça olup, cem'î "kanadil"dir. Çok eski zamanlardan beri içindeki fitil vasıtası ile yağ yakılmak suretiyle aydınlatma aleti olarak kullanılmıştır. (Büngül, 1977: 146)

Geçdi mihraba ol İmâm Halîl

Tâkına nûrî asdı bir **kandil** B.325

Şem'-i 'irfânı yakdı kilik-i hüner

Aldı ammâ **fitili** hâsidler B.521

Eski dönemlerde günlük hayatta kullanılan su kaplarından birisi de kırbalardır. Kırba, sakaların kullandığı, ince köseleden veya deriden yapılmış su kabı, saka tulumudur.

Götürüp arkasıyla **kırba-ı mâ**

Eyledi bive-zenleri irvâ B.374

Rahle, ensiz yüksek masa şeklinde, eski hocaların camide üstüne kitap koyup, ders okuttukları, ortasından açılıp kapanan ağaçtan mamul masadır. Bunlar fildişi, bağa ve sadef gibi şeylerle işlenmişlerdir. (Büngül, 1977: 42)

Hiç girmezdi sineden Mushaf

Rahle-i sîm idi ana iki kef B.429

Günlük hayatta özellikle mutfaklarda ateşle ilgili işlerde eski dönemlerde sac ayakları kullanılmıştır.

Etmege dik-i fitneyi cûşân

Bir **demir sac ayacı** idi hemân B.601

İşlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan eski dönemlerde kullanılan ayakkabılara çarık denilmiştir.

İki işkenbe idi güşü yarık

Cild-i hınzırdan iki **çarık** B.612

Jive, Farsçada cıva anlamına gelmektedir ve beyitte de bardak ifadesiyle birlikte kullanılmıştır. Şairin burada anlattığı cıva yaldızdır. Bakırdan, bronzdan ve hatta gümüştan yapılan sanat eserlerine parmakla, pamukla sürülen halis altın yaldızdır. Bu kısım yaldızlanmış eserlere "Tombak" denir. (Büngül, 1977: 71) Humbara bir savaş topu çeşididir şekil olarak da bardağa benzetilebilir. Şair de bu yönüyle humbaraları cıva bardağına benzetmiştir.

Âteş-i tiz fitneden kaynar

Jive bardağı gibi humbaralar B.619

Hame, hat sanatının en tabii aleti olan yontulmuş kamış kalemdir. Eski çağlardan beri kullanılan kamış kalem genelde Hazar denizi güney bölgesinde ve Irak Dicle kenarında yetişen bir cins kamıştır. (Serin, 2012: 93) Kalemtraş ise yine hat sanatında kullanılan eski kamış kalemleri kesmek için kullanılan uzunca saplı, nispeten küçük ve kısa ağızlı bir nevi bıçaktır. (Büngül, 1977: 142)

Hâmeye ba'zı söz atıp nebtîz

Diş bilerdi **kalem-traş**-ı 'azîz B.685

Sepet, genellikle saz, kamış veya buna benzer ince dallardan örülerek yapılan; yiyecek, eşya ve bazen de canlı taşımakta kullanılan bir tür kaptır. Yine o dönemlerde sepet için zembil kelimesi de kullanılmıştır.

Bakdum açdum **sepedlerüm** bir bir

Bir varak-pâre olmadı zâhir B.722

Eski dönemlerde yerleşim yerlerine su getirmek için pişmiş topraktan bir çeşit dairesel kesitli boru olan künkler kullanılmıştır. Yine o dönemlerin su teminindeki başlıca yöntemi su kuyularıdır. Bu kuyulardan suyu çekmek için kullanılan döner çarka dolap, dolaba sarılı olan ipin ucundaki kovaya ise delv denilmiştir. Suyu muhafaza etmede kullanılan kaplardan birisi de sebu ismi verilen testidir.

Döşedüm hâme **künkünü** bi'z-zât

Bir kalem su getürdüm âb-ı hayât B.739

Havzına **delv** ile çeküp âbı

Âsümân olmuş idi **dollâbı** B.814

'Âşıkun dilde arzûsı için

Bir şikeste tehi **sebûsı** için B.944

İslam medeniyeti çerçevesinde doğmuş ve gelişmiş güzel sanatlardan biri olan hüsn-i hat, estetik kurallar dahilinde ölçülü ve güzel yazı yazma sanatıdır. (Doğanay, 2011: 367) Celi ise hüsn-i hatta kullanılan bir yazı çeşididir.

Hüsn-i hat-ı celi ile mestur

Levh-i ruhsârasında sûre-i nûr B.823

Halhal, zinet ve süs maksadıyla ayak bileğine takılan gümüş veya altın bileziktir. Halhal kelimesi, şiir metinlerinde mutlaka ayak ya da bu anlamdaki pây kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. (Özkan, 2007: 655)

Dâl idüp kaddün eylesen **halhâl**

Pâyına söz geçürmek emr-i muhâl B.908

Bezmlerin en önemli eğlence kaynağı olan musiki aletleri şiirlerde değişik tasavvurlar içerisinde dile getirilmiştir. (Özkan, 2007: 483) Sâbit de musiki aletlerine eserinde yer vermekten geri kalmamıştır. Def, Türk musikisinde bir usul vurma aletidir. Kasnak şeklinde ele alınacak kadar küçük bir davul olan defin çeşitli şekilleri eski kavimlerde mevcuttur. (Öztuna, 2000: 78) Dümbelek de yine Türk musikisinde bir usul vurma aletidir. Bir çömleğin dibi çıkarılıp deri gerilerek yapılan bir çeşit darbukadır. (Öztuna, 2000: 105) Vurmalı bir çalgı olan kudüm ise bilhassa Mevlevihanelerde, bazen diğer tekkelerde, nadiren din dışı musikide kullanılmıştır. Mevlevilerde adeta kutsal sayılmış ve "kudüm-i şerif" denmiştir. (Öztuna, 2000: 209) Zurna da yine Türk musikisinde kullanılan nefesli sazlardandır.

Deflerün gördüğü şikence için

Yüzine bî-vech-i tabanca için B.953

Nâlişi hürmetine **dünbelegün**

Siteminden **kudüm**-ı nüh felegün B.954

Kangı âlüfte feyze mazhar olur

Zurna gibi nefesle rûh bulur B.978

Cibinlik; sinek, sivrisinek ve benzeri zararlı böceklerden korunma maksadıyla yatağın üstüne gerilen tül veya benzeri ince örtüdür.

Peşşekân-ı sitâre oldı bedîd

Girdi miski **cibinlige** hurşîd B.994

8. Savaşla İlgili Unsurlar ve Savaş Araç Gereçleri

Divan şairleri, silahlarla harp aletlerini, yalnız harbi ve zaferi tespit eden manzumelerde kullanmazlar, belki daha fazla methiyelerde birer teşbih unsuru olarak alırlar. (Levend, 1984: 355) Bosnalı Sâbit de savaşla ilgili unsurları eserine almaktan geri kalmamıştır. Donanma, belli bir amaçla kullanılan gemiler bütünüdür ancak genellikle askeri gemi topluluğu anlamında kullanılır. Kalyon, buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden birinin adıdır. (Pakalın, 1983: 153)

Bir **donanma** çıkardı deryâyâ

Gelmemişdür misâli dünyâyâ B.504

Yeni **kalyonlar** eyleyüp seferi

Deniz üzre yürütdi tagları B.508

Tüfek, ateşli silahlara verilen addır. Eski yazı ile Farsçası olan "tüfenk" yazılır. (Pakalın, 1983: 535)

Ateşli bir silah çeşidi olan tüfeklerin üzerine zaman zaman altın işleme gibi uygulamalar da yapılmıştır.

Ele alsa **tüfenk-i zer-kârı**

İde lertzân sipihr-i devvârı B.585

Hasmını sokmaga idüp âhenk

Ok yılını gibi atıldı **tüfenk** B.617

Topların haznelerinden mermiyi çıkarmak için kullanılan uskurlu mengenelerin adı domuz ayağıdır. Bunlara maşa da denir. (Pakalın, 1983: 473)

Resm-i tâbûr-ı câr-ı bî-tûşe

Tonuz ayacı gibi üç kûşe B.599

Humbara, demirden yuvarlak, içi boş olarak yapılan ve barutla demir ve kurşun parçaları doldurulup havan topu veya elle atılan harp aletinin adıdır. Havan topu ile atılana havan humbarası, elle atılana ise el humbarası denilir. (Pakalın, 1983:854) Humbaranın ateşlenmesi için kullanılan malzeme ise baruttur.

Âteş-i tiz fitneden kaynar

Jîve bardağı gibi **humbaralar** B.619

Aldı **bârût**-ı zulmetün zûrı

Lagm ile atdı kal'a-yı nûrı B.996

Zihgir, kemankeşlerin kirişi çekmek için parmaklarına geçirdikleri halkadır. (Levend, 1984: 366) Bu okçuluk malzemesinin kullanılış amacı başparmağın zarar görmesini engellemektir. Zihgirin bir diğer ismi ise "şast"tır.

Düşdi engüşti cengde tîrûn
Büyüdi gayri çeşmi **zihgîrûn** B.621

Eski dönemlerdeki savaşların en tabii silahı tîg yani kılıçtır. Miğfer ise silahın icadından evvel muharebede kılıç, mızrak ve oy gibi harp aletlerinden korunmak için başa giyilen bir nevi başlığın adıdır. (Pakalın, 1983: 533)

Tîg kesdi 'alâkayı cândan
Migfer atdı kapagı meydândan B.622

Şeşper, altı dilimli topuza verilen addır. Soğancık denilen altı başlı topuza da bu ad verilirdi. Eski harp aletlerindendir. (Pakalın, 1983: 345) Hançer ise eğri, iki tarafı keskin büyük bıçak adıdır. Gürz, yekpare veya yalnız başı demir, bakır sapı ise ağaç, demir veya bakır olan bir nevi topuzdur. (Pakalın, 1983: 689)

Kodı meydâna kelleyi **şeşper**
Köstegi kırdı cengde **hançer** B.623
Mevt-i dâdi ki **gürz**-i firkatdür
Bana miftâh-ı bâb-ı vuslatdur B.919

9. Yeme İçme İle İlgili Unsurlar

Manzum metinlerinde zaman zaman meyveler değişik şekillerde ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte ise turunç ve limon, güneş ve ay imajıyla birlikte düşünülmüştür.

Mîve-dâr itdi bâğ-ı gerdûnı
Mîhr ü mehden **turunc u limûnı** B.27

Helva şeker, un ve yağdan yapılan Türk kültüründe geleneksel boyutu en fazla olan tatlılardandır. Kar helvası ise rendelenmiş buz veya temiz karın üzerine tatlı bir şurup ekilerek hazırlanan bir tatlıdır.

İtdigüm tâ'atün halâveti yok
Kar helvâsı gibi lezzeti yok B.96

10. Deyimler

Karnı tok sırtı (pek) bütün: Geçimi iyi, hâli vakti yerinde, para sıkıntısı olmayan, birinin yardımına ihtiyaç duymayan (kimse)

Her kemîne cerende-i hâmûn
Karnı tok fazlı ile **sırtı bütün** B.40

Adam etmek: Eğitmek, yetiştirmek, belli bir seviyeye getirmek.

Adamı kullığıdır **adam iden**
Cümle mahlukdan mükerrerem iden B.65

Kulak asmak: Aldırıp önemsememek, dinlememek.

Ayak basmak: Bir yere varmak, ulaşmak, gelmek, uğramak.

Hîç mü'ezzinlere **kulak asmaz**
Mescidün semtine **ayak basmaz** B.85

Kavak yeli: Sorumluluk duygusundan uzak, zevk ve eğlence peşinde koşmak, gerçekleşmeyecek şeyler düşünerek vakit geçirmek

Fikr-i bâlâsı gibi vâlih ü zâr
Ser-i şuridede **kavak yeli** var B.100

İki eli kanda (olmak): Çok büyük günah işleme. (Tanyeri, 1999: 156)

Dest-i lutfunla çâre-i zahm it
İk'elüm kanda ise de rahm it B.454

El vermek: Yardım etmek.

Derd-mende sa'âdet el virdi
Bahtı yüz tutdı devlet **el virdi** B.461

Ağzının suyu akmak: Çok beğenip istemek, imrenmek.

Sanma mihrûn şu'â-yı dil-cûyı
Göricek **akdı agzının suyu** B.765

Aklını başına devşirmek: Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.

Şîşe-i dil dokınmasun taşa
Gonce-veş **devşür 'aklunu başa** B.899

Soğuk demir dövme: Boşuna uğraşmak, olmayacak bir mesele üzerinde durmak. (Tanyeri, 1999: 220)

Dil-i serdin hele katı ögme
Yorılırsın **soguk demür dögme** B.912

11. Mekan ve Akarsu İsimleri

Bosnalı Sâbit'in eserini meydana getirirken gerçek hayattaki birçok mekan ve akarsu ismini kullandığını görürüz. Eserde geçen bu yer isimleri Edhem ü Hü mâ'nun gerçeklikle ilişkisini göstermesi

bakımından önemlidir. Sâbit'in bahsettiği akarsular; Kızılırmak, Nil ve Ceyhun nehirleri, Bahr-i Rum (Akdeniz)'dur.

Edhem ü Hümâ'daki yer isimlerinin neredeyse tamamı İstanbul'dan seçilmiştir. Bu mekan isimleri şunlardır; Göksu, Sarıyar (Sarıyer), Begkoz (Beykoz), Fındıklı, İstavroz (Beylerbeyi), Alem-tag (Alemdağ), Üsküdar, Kuzguncuk, Gümüşsuyu ve Kağıthane. Verilen yer isimlerinin çoğunluğunun döneminin mesire yerleri olması da dikkat çekicidir.

Kızılırmak gibi revân-ı hûn-âb
Çeşm-i mecrûhı gibi hâli harâb B.193

Fukarâ hâli pek diger-gündür
Didiler 'ayn-i Nîl ü Ceyhûn'dur B.383

Şeyh ü şâbun karâr-dâdesidür
Bahr-ı Rûmun ayaklı adasıdur B.562

Gitdiler zevk için hisârlara
Göksu seyrine **Sarıyar**'lara B.652

Koziçi oldu karye-i **Begkoz**
Toldı **Fındıklı** ile **İstavroz** B.653

Tayy idenler mesâfe-i bâgın
Buldı bir hatvede '**Alem-tâg**'ın B.654

Eyleyüp kûh-ı deşti geşt ü güzâr
Virdiler sonra **Üsküdar**'a karâr B.657

Kimi **Kuzguncug**'ı idüp tasrîh
Akbaba üzre eyledi tercîh B.659

Mâ'ilüm sîm-berlerün hûyına
Bâde-veş teşnedür **Gümüşsuyı**'na B.662

Şehre kâgıd uçurdu bâd-ı sabâ
Ki **Kâğıdhâne** fashıdur hâlâ B.665

Gitdi **Eyyûb**'e âk sâde ile
Sâde-rûlar birer piyâde ile B.670

Sonuç

XVII. yüzyıl Osmanlısının edebiyat muhitinde Bosnalı Sabit, en önemli şairlerdendir. Sâbit'in dönemi içerisindeki önemi öncelikle yerli unsurlara sıkça yer vermesinden gelir. Divan edebiyatı uzun bir süre boyunca toplumdan kopuk oluşu nedeniyle eleştirilmiştir. Ancak Sâbit gibi şairler bu görüşü önemli ölçüde yıkmışlardır. Sâbit, eserlerinde toplumsal inançlardan mutfaklarda kullanılan araç gereçlere kadar günlük hayattan birçok unsura yer vermekten çekinmemiştir. Bu yönüyle de Mahallileşme akımının önemli isimlerinden olmuş ve kendisinden sonra gelecek olan şairleri de etkilemiştir.

Sâbit, reel hayat içerisindeki somut varlıklara şiirinde yer verirken bunun yanında halkın konuştuğu dilden de yararlanmış. Sâbit'in söz varlığı incelendiğinde deyim ve atasözlerini sıklıkla kullandığı bunun yanında halkın kullandığı sözcüklerden de faydalandığı görülür.

Sâbit'in Edhem ü Hümâ mesnevisi dışındaki eserleri üzerinde sosyal hayata dair çalışmalar yapılmışken Edhem ü Hümâ üzerinde böyle bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Kanaatimizce bunun sebebi eserin müellifi tarafından tamamlanamamış olmasıdır. Ancak eserin tamamlanamamış olmasının bin kusur beyitten oluşan ve müellifinin en uzun mesnevisi olan eserde yer alan söz varlığını çok da etkilemeyeceğini düşünüyoruz. Sonuç olarak Divan şiirinin tamamen reel ve sosyal hayattan kopuk olmadığını Sâbit'in eserleri üzerinden görmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ömer Asım (1989). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 2 Cilt, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- AYDOĞDU, Nergiz Yılmaz vd. (2005). *Namuk Kemal: Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- BALKAYA, Halit (2001). Türk Edebiyatında Edhem ü Hümâ (Edhem-nâme) Mesnevileri ve Bir Yanlışığa Dair, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 18, s. 103.
- BÜNGÜL, Nurettin Rüştü (1977). *Eski Eserler Ansiklopedisi 2 Cilt*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.
- DEMİREL, Şenel (2009). XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî -Hikemî Tarz-Mahallileşme, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter, s. 246-273.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan (1989). Ahlat-ı Erbaa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, s.24.
- DOĞANAY, Aziz vd. (2011). *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Yunus (2009). Sâbit Divanı'nda Mahallileşme ve 17. Yüzyıl Sosyal Hayat Unsurları, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5, s. 209-248.
- KARACAN, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARACAN, Turgut (1990). *Edhem ü Hümâ*, Sivas: Karacan Yayını.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, (2012). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1957). *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Ankara: İş Bankası Kültür Cep Kitapları.
- ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000). *Türk Müsiki Kavrâm ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3 Cilt*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PALA, İskender (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- SERİN, Muhittin vd. (2012). *İslam Sanatları Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla vd. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- TANYERİ, Mehmet Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2008). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.